

מדע ורוח

אנתרופוסופיה בגישה מדעית - האם זה אפשרי?

ניר אליאב

האם כשאנחנו כותבים מאמר בנושא אנתרופוסופי אנחנו עושים זאת בצורה מדעית? האם ניתן בכלל להשוות בין מדע אקדמי "רגיל" למדע הרוח, אנתרופוסופיה, שהיא גוף ידע רוחני, אזוטרי לפעמים, שנבנה על ידי אדם אחד – מורה דרך רוחני ואיש חכם ביותר, אבל עדיין אדם אחד – רודולף שטיינר? האם אנשים שהלכו בדרך להשגת הידע ששטיינר התווה והגיעו להישגים במדע הרוח, באמת יכולים להעמיד ידע זה בפני ביקורת מדעית? וגם – למה זה בכלל חשוב? אולי כדאי להגיד את זה בצורה ברורה: קשה לכתוב מאמרים מדעיים על נושאים שנוגעים באנתרופוסופיה. מאמר מדעי הוא טקסט קשיח, שנדרש להציג ראיות, ציטוטי מקור והסברים משכנעים לטיעוני המחבר. מאמר מדעי עובר בדרך כלל ביקורת עמיתים: אנשים המכירים את התחום ואפילו מומחים בו, עוברים על הטיעונים והראיות ומאשרים את הכתוב. רק כך מתקבלים מאמרים לפרסום בכתבי עת אקדמאיים, וכותביהם זוכים למעמד בקהילה המדעית.

האנתרופוסופיה, לעומת זאת, היא גוף ידע שדורשיו לא פועלים לרוב בדרך זו. מאמרים בנושאים של ידע האדם ומדע הרוח מלווים בדרך כלל בציטוטים רבים של שטיינר כסמכות של ידע – דבר שאינו קביל במדע הרגיל. בנוסף לכך, הם מבוססים על התנסויות אישיות של המחבר או המחברת, ומביאים ראיות והוכחות מהחיים עצמם ולא דווקא ממחקרים מבוקרים בביקורת עמיתים.

ואולם, יש כיום יותר ויותר חוקרים הפועלים בתחומים אנתרופוסופיים כמו חינוך ולדורף או חקלאות ביודינמית, המעוניינים להגיע לקהל קוראים מהקהילה המדעית, ורוצים שמחקריהם יתקבלו לפרסום מדעי. הם עומדים בפני קשיים לא מעטים. ראשית, כתבי שטיינר מעולם לא נחשבו ל"מדע" במובן הרגיל של המילה, זאת למרות השתדלותו הרבה ואמירותיו החוזרות ונשנות בהרצאותיו כי מחקריו הם מדע לכל דבר ולכן קרא להם "מדע הרוח". בנוסף, רבים מאלה שראו עצמם כהולכים בדרכו של רודולף שטיינר, נהגו לצטט מהרצאותיו ומספריו כאילו היו אלה תורה מסיני, והפגינו סגירות אידיאולוגית שגרמה לקוראיהם להרגיש כאילו טיעונים אלה אינם שלהם, אלא רק ציטוטים מבר סמכא. זאת, כאמור, לעומת חוקרים ומדענים הפועלים באקדמיה ונדרשים לבסס את טיעוניהם על ראיות קבילות, להביא את התיאוריות הקיימות בנושא, להתייחס אליהן, ולנסות להיות עד כמה שאפשר אובייקטיביים.

ההסתגרות, ההימנעות של חוקרים בנתאנום מלעסוק במדע "מיינ-סטרים", ההתנשאות – אפילו – של אנשים שעסקו בהתפתחות רוחנית מעל אלה שעסקו לכאורה ב"מדע מטריאליסטי" בלבד, לא תרמו להתפתחות האנתרופוסופיה כגוף ידע הנגיש לכולם. להיפך, הדבר גרם, להבנת, להתאבנות של האנתרופוסופיה כמדע רוח חי ומפתח – דבר שממנו חשש שטיינר כשאמר שהאנתרופוסופיה צריכה לצמוח ולהתאים את

עצמה לאדם ולחברה המתפתחים. נדמה שחוקרי מדע הרוח יצרו חברה סגורה ומבודדת, שרק אלה שחיפשו התפתחות רוחנית הגיעו אליה, ולרוב גם מתוך התנגדות לניכור האקדמי ולהתעלמות של האקדמיה משדות מחקר של תודעה ושל רוח האדם. אני יודע, כי הייתי שם.

לחזור לשטיינר הצעיר

במהלך חיי פגשתי את האקדמיה כמה פעמים: תואר ראשון בפקולטה לחקלאות, תואר שני בחינוך, ותואר שלישי בהיסטוריה ופילוסופיה של המדעים. יש לי אמון רב בתהליכי חשיבה מדעיים אמיתיים, ולכן גם למדתי לעומק את שיטת החינוך למדעים של חינוך ולדורף, ותרגמתי את ספריו של רודולף שטיינר העוסקים במדע גתאני.¹ תמיד רציתי לחבר בין שני הקטבים, לכאורה, ולאפשר ביקורת אמיתית ובונה גם למדע הגתאני, אך לא תמיד הצלחתי. ייתכן כי לא הייתה זו משימה ראויה, ולמעשה אין צורך לחבר בין שני תחומים אלה: המדע הרגיל ומדע הרוח של שטיינר. אבל יש כיום לא מעט חוקרים הפועלים בכיוון זה ונותנים השראה לי ולאחרים, ונדמה לי שזהו נושא ראוי לדיון בזמננו. לכן, כמי שניסה לחבר בין מדע קונבנציונלי לבין האנתרופוסופיה ויישומיה, אביא כאן כמה הצעות שיעזרו לכולנו להתגבר על מכשול זה ולהביא את האנתרופוסופיה לפחות לדיון, אם לא לביקורת שוות ערך במדע.

בכדי להתחיל בבניית הגשר בין מדע הרוח למדע האקדמי, יש

1 ר. שטיינר, קווי יסוד לתיאוריה של ההכרה, עפ"י השקפתו של גתה. תרגום: ניר אליאב. הוצאת תלחן, 1999. GA-2
ר. שטיינר, מדע גתאני. תרגום: ניר אליאב. הוצאת חירות, 2021. GA-1

להבנתו לחזור לשטיינר הצעיר, זה שחקר את כתביו המדעיים של גתה. כלומר, יש לחזור לכתביו הראשונים, עליהם בנה את מדע הרוח המאוחר יותר: **תורת ההכרה על פי גתה, מדע גתאני והפילוסופיה של החירות**. על בסיס מחקריו אלה הגיע שטיינר למסקנות, שמאוחר יותר עזרו לו לפתח את מדע הרוח ואת דרך ההתקדשות האנתרופוסופית. מתוך התייחסותו הרבה לחוקרים בתקופתו, נראה ששטיינר כתב בשנות העשרים לחייו פילוסופיה, אותה רצה להביא לביקורת עמיתים, כך שתוכל להתמודד מול הפילוסופים המובילים של תקופתו. בספר **תורת ההכרה, למשל, מתייחס שטיינר לפילוסוף יוהנס פולקלט (Johannes Volkelt – 1848-1930)**, ומצטט את דעותיו לגבי קליטת רשמי החושים. הוא מצטט חוקרים של האבולוציה, ביניהם ארנסט הקל (Ernst Haeckel – 1834-1919) וקרל פרידריך וילהלם יסן (Karl Friedrich Wilhelm Jessen – 1821-1889), ומראה בהתייחסותו את החשיבות שייחס למחקר המדעי של תקופתו, למרות הביקורת הרבה שהייתה לו עליו. מנגד, אותם פילוסופים שיכלו להתעלם ממדע הרוח שפיתח לקראת סוף המאה ה-19, התייחסו בעיקר לדרכו בפילוסופיה של המדעים².

התבוננות גתאנית, שניתן לומר כי היא התזה הפילוסופית הבסיסית של שטיינר, לוקחת בחשבון את רשמי העולם הנתונים לחושים, ומבדילה היטב בינם לבין החשיבה – כגורם פנימי הנתון לחופש היצירתי של

האדם. על פי ההתבוננות הגתאנית, תופעת טבע הנקלטת בחושי האדם המתבונן, מעלה מייד תהליך חשיבתי שמנסה להשלים את התופעה בעזרת מושג או רעיון, שמהווה לה הסבר. ואולם, האדם פוגש בתופעות הטבע ובאירועים בסביבתו כשהוא כבר מלא ועמוס בדעות, מחשבות ורעיונות קודמים, ולכן הוא בדרך כלל גם יודע למה לצפות, ומהו ההסבר למה שיפגוש. התהליך של מציאת ההסבר נעשה לרוב באופן אוטומטי, ולכן ניתן להתעלם ממנו די בקלות. כל זה קורה עד שלפתע מגיעה אל החושים תופעה שקשה להסביר אותה. כשאנו פוגשים משהו שאין לנו הסבר לגביו, נוצרת תגובה חזקה של התודעה, של האני שלנו, שבמהותו יוצר כל הזמן הסברים, ועולה בנו צורך להגיע להסבר, במטרה להשקיט את התודעה המעוררת.

זהו התהליך המדעי שבו נבנה הסבר לכל תופעה, וכך מתרחשת בנייה של תיאוריה. לפני תקופת הרנסנס ולפני ההתפתחות המדעית, שהביאה לקדמה המיוחסת לעידן המודרני, מצא האדם לתופעות השונות הסברים תיאולוגיים בעיקרם, דתיים באופיים, לפעמים בצורה של נס, שהתקבלו בתודעתו כאמת אלוהית. עברו כמה מאות שנים עד שהאנושות הגיעה למחקר המדעי המקובל כיום, שעליו מבוססת ההתפתחות הטכנולוגית האדירה של זמננו. יש לכך בסיס בפעילות הרגילה של התודעה של כל אחד מאיתנו, ולכן כל כך חשוב לדבר על כך ולנסות להבין זאת. כיצד נבנית אם כך תודעת המציאות של כל אחד מאיתנו?

בעקבות ההסבר האבוד

אנו קולטים כל הזמן זרם של רשמים לחושים, בעיקר לחוש הראייה: קוראים מאמר, רואים פרפר על פרח או התנהגות מסוימת של אדם אחר.

² פילוסופים רבים התייחסו לכתביו של רודולף שטיינר, רובם בביקורת שלילית, ויש מקום למחקר עומק בנושא. דייוויד ווד (Wood), למשל, מתייחס לביקורת של הרטמוט טראוב (Hartmut Traub), המנסה להראות כי שטיינר הושפע יותר מפכטה מאשר מגתה. ראו: Wood, D. (2013). On the spirit and letter of Rudolf Steiner's philosophy – A critical reading of Hartmut Traub's Philosophie und Anthroposophie. ROSE, 4, 1 (181-201). On ROSE website.

לכך מצטרפים רשמי השמיעה הנקלטים באוזניים, ולעתים גם מישוש, טעם וריח. לרשמי החושים הללו מצטרף הרעיון, ההסבר החשיבתי שכל אחד מאיתנו נותן לאירוע אותו פגשו החושים. כאשר ההסבר מתאחד עם הרשמים, אנחנו חווים זאת כמציאות חיינו ולא חושבים יותר מדי כיצד התקבלה תחושת מציאות זו. כך, תופעה או אירוע בו אנו פוגשים הופכים למציאות חיינו – כאשר רשמי החושים מעלים בנו רעיון חשיבתי ומתאחדים עמו. זהו הבסיס לשיפוטים שאנו עושים במפגש עם המציאות. החיים במציאות החושית וקליטת הרשמים המלווה כל הזמן בהסברים, מאפשרים לשפוט את הדברים שאנו פוגשים, ולעגן אותם בתודעתנו במפגשנו הבא עם המציאות החושית. למשל: ראיתי תפוח יפה על המדף במרכול, קניתי אותו מתוך שחשבתי שהוא גם טעים, טעמתי אותו בבית ונוכחתי שהוא ממש תפל. כך יצרתי מושג שעוזר לי בשיפוט המציאות: בקנייה הבאה כבר לא אתפתה לקנות את אותו "תפוח יפה אך תפל"!

כלומר, אנחנו כל הזמן עסוקים בבניית המציאות שלנו, תוך כדי קליטה חושית ומתן הסברים. יוהנס ואגמן (Johannes Wagemann) מדען החוקר את התודעה, את רצף ההבנייה של המציאות החושית ואת ההסברים עבורה, טוען כי תהליך תודעתי זה – הוא שבונה את האני הפרטי של כל אחד מאיתנו, אבל זהו תהליך חבוי ונסתר מן המודעות היומיומית שלנו. מתי אנו פוגשים תהליך חשיבתי זה ונעשים מודעים לו? כאשר אנו נתקלים בתופעה שקשה להסביר אותה. למשל, אם ניזכר כיצד הגבנו כששמענו לראשונה על הקורונה או על הפלישה הרוסית לאוקראינה – לא היה לנו הסבר טוב לעניין, וגם לא קיבלנו הסבר טוב מהסביבה, מחברים או מהתקשורת. אז "פתאום" הפכנו מודעים לכך שיש כאן תופעה שאין לה הסבר מקובל, ולכן עלינו כנראה לתת לה הסבר

משלנו. כאן בא לידי ביטוי החופש האישי שלנו, שבמהלכו נבנה האני שלנו, וכך נבנות העמדה שלנו בעולם והתפיסה שלנו אותו, תוך כדי קליטת המציאות (שלנו). השימוש בחשיבה האישית שלנו נעשה לפתע מודגש, ויכול גם להיות מפחיד או מרתיע לאנשים מסוימים – גם אם הוא מחזק את האישיות שלנו – פשוט בגלל שאנחנו לא רגילים להיות מודעים לתהליך תודעתי זה.

אין רוחניות נפרדת מהאדם

הגדלת המודעות לתהליכי חשיבה והדגשת הניתוק שלהם מתהליכי קליטת רשמים היא – בתמצות רב – הפילוסופיה של החירות אותה פיתח שטיינר. התייחסות כזו לחשיבה האנושית מאפשרת לאדם לפתח את חירותו על ידי הגברת המודעות לכך שהוא בעצמו בונה בחשיבתו קונספטים, מושגים, בעבור רשמי החושים המתקבלים מבחוץ, בכדי לייצר בתהליך זה את התיאוריה שלו על החיים. הבניית החשיבה ביחד עם הרשמים – ואף חשוב מכך, המודעות לעצם התהליך התודעתי הזה – מאפשרת לאדם לפעול מתוך חופש, ובכך לממש את הצו המוסרי שלו כאדם. כשאדם בוחר בחשיבתו את ההסבר הנראה לו לתופעה שאין לה הסבר מקובל, הוא מונחה גם על ידי ערכיו המוסריים – מה טוב ומה רע – ונעשה מודע הן להרגליו החשיבתיים ולמעשיו בחיי היומיום, והן למערכת הערכים אותה הוא חושב ושעל בסיסה הוא פועל בעולם. שטיינר עצמו כתב כבר בגיל 25:

בסיס־העולם [הסיבה הראשית למציאות] יצק עצמו בשלמות לתוך העולם; הוא לא נסוג מהעולם על מנת שישלוט בו מבחוץ, אלא מניע אותו מבפנים; אין הוא מונע עצמו מהעולם. הצורה

שלו: רק מתוך חופש רוחני אמיתי יכול אדם לפתח את הבנתו ואת היכולת שלו לראות את עולם הרוח, לראות את החשיבה המצויה ברוח האדם שמולו ואת הרוח של התודעה הפועלת בבניית המציאות של כולנו. זהו אם כן תנאי בסיסי אותו מציב שטיינר לכל לימוד והתקדמות בקניית דעת העולמות העליונים: שחרור מדעות קדומות וממושגים מתים שאין להם קשר למציאות, ובניית חירות חשיבתית שתאפשר את הפתיחות הדרושה לקבלת עולם הרוח והבנתו.

ברוז או ארנב?

אחד החוקרים הרציניים בתחום זה של התודעה והאני-היוצר הוא יוהנס ואגמן, שהזכרתי קודם לכן. ואגמן פועל במכון לחקר חינוך ולדורף באוניברסיטת אלאנס שבגרמניה. בהשראת מדע הרוח של שטיינר הוא מבצע מחקר פורץ דרך, השואף להגדיר את האני-היוצר של האדם מתוך פעולת החשיבה שלו בעולם. ואגמן מתמודד עם השאלה הקשה ביותר העומדת בפני המדע: היחס והקשר בין המוח לתודעה. אולם במקום לעשות כמו רוב החוקרים, המנסים למצוא עדויות לתודעה בפעילות כזו או אחרת של נוירונים במוח, מראה ואגמן את הקשר בין הפעילות היוצרת של האדם לבין מבנה התודעה שלו. הוא עושה זאת על ידי ניסוי מסוים בו הנבדקים מדווחים על המתרחש בתודעתם בזמן קליטה של רושם מהסוג שניתן לפירוש בשתי דרכים, באותה מידה של "אמת".⁴ לשיטה זו הוא קורא "פנומנולוגיה של מבנים" (Structure)

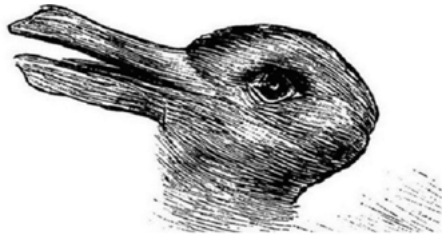
הגבוהה ביותר שבה הוא עולה מתוך המציאות של חיי היומיום היא זו של המחשבה, ויחד איתה האישיות האנושית. אם יש אפוא לבסיס העולם יעדים, הרי הם זהים ליעדים שמציב האדם לעצמו בבטאו את הווייתו העצמית. האדם אינו מתנהג על-פי מטרותיו של הכוח המנחה את העולם כאשר הוא בוחן ציווי זה או אחר, אלא כאשר הוא מתנהג בהתאם להשקפה הפנימית שלו עצמו – שכן בתוך עצמו בא לידי ביטוי אותו כוח מנחה של העולם. הוא אינו חי בצורת רצון במקום כלשהו מחוץ לאדם; הוא ויתר על רצונו כדי שהכול יהיה תלוי ברצונו של האדם.³

כלומר, אין איזושהי רוחניות שהיא נפרדת מהאדם: עולם הרוח הוא העולם שבו אנו חושבים ופועלים בחיי היומיום. זהו שדה הפעולה של החשיבה שלנו, והמסקנה מרחיקת הלכת של שטיינר היא שגם בבסיסם של כל האירועים בטבע עומדת תודעה כלשהי, שגם לה ניתן לקרוא חשיבה יוצרת, סיבתית. כך בחשיבתנו, אמר שטיינר, אנחנו מתחברים לשדה הרעיונות של העולם, ובכך יוצרים ממד גבוה יותר לכל תופעה בה אנו מתנסים בחושינו, ממד של מושגים והסברים לרצף של אירועים ורשמים הנקלטים בחושינו. כל מושג שאנו יוצרים מתוך החשיבה היוצרת שלנו, אשר מסביר את המציאות ועומד בביקורת המציאות, מחבר אותנו אל העולם מתוך חופש פנימי וללא דעות קדומות. בהמשך דרכו פיתח שטיינר את ראיית עולם הרוח, ואת הדרכים בהן אדם יכול לאמן את תודעתו ואת חושי הרוח שלו בהשגת ראייה רוחית. ברור אם כך מדוע נחוצה לאדם מודעות גבוהה לחשיבה היוצרת והחופשית

4 Wagemnn Johanness (2011). The Structure-Phenomenological Concept of Brain-Consciousness Correlation. *Mind and Matter*, Vol. 9(2), pp. 185-204.

3 ר. שטיינר, קווי יסוד לתאוריה של ההכרה, עמ' 111.

או קחו למשל את הציור המפורסם הבא:

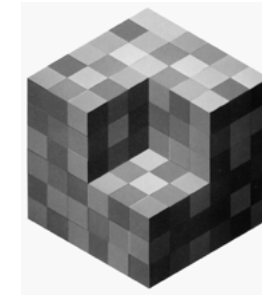
בתחילה אנו רואים ארנב שאוזניו הארוכות מופנות שמאלה. אבל מתוך מודעות לדואליות שבמראה, אנחנו עושים מאמץ מסוים בתודעה, והאוזניים נראות פתאום כמתאימות למושג אחר: מקור של ברווז! עלינו ממש להחליט מה אנחנו רואים: ארנב או ברווז?! מהפך כזה בתודעה מראה לנו עד כמה אנחנו פעילים ביצירת המציאות שלנו, ועד כמה החשיבה קשורה בקליטה החושית.

שאלות רבות מתעוררות: האם יש אמת אחת? האם תוצאות של ניסוי אינן מוכתבות, למעשה, מתוך ההשערות שלפניו? האם קיימת ראייה אובייקטיבית של המציאות? כיצד ניתן להתאמן בראייה של האובייקט כנפרד מהסובייקט? ו... האם זה חשוב בכלל!?

לגלות מחדש את הדברים

הבאתי לעיל דוגמה למחקר שנעשה על התודעה, בכדי להבין את פעילותה בהבניית המציאות שלנו ובתפיסתנו את העולם. זהו מחקר מדעי המושתת הן על עבודתו של שטיינר בפילוסופיה הגתאנית שפיתח ועל ההפרדה שעשה בין קליטת החושים לבין החשיבה, והן על השיטות ודרכי המחקר המקובלות במדע האקדמי. מחקר כזה יכול

(Phenomenology). כלומר, הבנת הפעילות של התודעה מגיעה מהתבוננות בדרך שבה היא מייצרת את עצמה; בונה את עצמה (כמהלך קליטת המציאות) ואת המבנים המושגיים שלה אל מול המציאות. ואגמן עורך למשל מחקר על הדרך שבה אדם בונה את תפיסתו של אובייקט רב-משמעות כמו זה:

תשומת הלב של החוקר מופנית אל תהליך ההמשגה, הנובע מתוך תפיסה חדשה של הרושם הטהור: אחרי שנראתה כשקע בתוך קובייה גדולה, נראית פתאום הקובייה הקטנה כבולטת החוצה. מה קורה בתהליך התפיסה החדש הזה? הקפיצה הזו בתפיסה של המציאות מציבה זרקור לתהליך הבניית התודעה, כפי שהוא נעשה על ידי האדם כולו, ולא על ידי גורם נוסף או אחר במוח. תחילת התהליך התודעתי היא בהפרדה שעלינו לעשות בין המושג הקיים לבין הרושם הנתפס בחושים. אחרי ההפרדה – הניתוק בין המושג הקיים לבין הרושם הנתפס בחושים באופן חדש – נדרש איחוד מחדש של החשיבה ושל הקליטה החושית, כך שמושג חדש נוצר ומכוון תפיסה חדשה של החושים. פתאום נוצרת מציאות אחרת רק מתוך הפעילות בתודעה, והודות לתמונות שכאלה, שהן דו-משמעיות, יש לנו יכולת להתבונן בתהליך הפנימי הזה מבלי שהרושם החיצוני מושך אותנו רק אליו.

עם כל הבנה של המציאות, הפליאה וההשתוממות נוכח כל אירוע חדש המגיע לפתחנו – זו אנתרופוסופיה בהתגלמותה ברוח האדם. לא צריך רק לדבר על הרוח, או להביא ציטוטים רבים ככל האפשר מדבריו של שטיינר בכדי להוכיח דבר מה. ניתן ורצוי גם להביא את העולם הפנימי שלנו, את החוויות שלנו מהמציאות, אשר מהוות ראייה ועדות לחיי הרוח שבבסיס הקיום. חוויות אלה, הן שמשמשות את הלימוד המתמיד שלנו במסע של החיים הרוחיים, והן אלה שמהוות הוכחה מדעית לאנתרופוסופיה.

תגובות יתקבלו בשמחה.

ניר אליאב מחנך ומורה למדעים, עוסק בחקר מדע גתאני פנומנולוגי וביישומו. סופר ומתרגם. מוביל את הכשרת המדעים לחינוך ולדורף, סדנאות חינוכיות בטבע והשתלמויות מורים. nirgood@gmail.com

גם ללמד אותנו כיצד לכתוב על תופעות מעולם הרוח ואירועי חיים הקשורים בידע האדם האנתרופוסופי. המסר הוא די ברור: כאשר מביאים את דבריו של שטיינר, רצוי לכתוב מתוך הבנות פנימיות שניתנות לביסוס על עדויות, ראיות, מחקרים וחוקרים. כך לפחות לפי הרברט ויצנמן (Herbert Witzmann, 1905–1988), פילוסוף אנתרופוסופי שפעל בגתאנום באמצע המאה העשרים, ושעליו מבסס ואגמן את מחקריו: "תודעה חדשה לא נבנית מכך שנאמר לנו משהו על עולם הרוח, אלא מתוך חשיבה עצמאית המביאה להשגת ידע אמיתי הנובע מהתנסות."⁵

לסיכום – המציאות היא תוצאה של תהליך ההתאחדות, הנישואין, של הרושם עם החשיבה, של הפרספציה עם הקונספציה, בתוך הכרתו של האדם. בשל כך זהו אירוע אובייקטיבי המתרחש בתודעה האנושית. הבריאה של העצמי, הבניית המציאות של חי, מתרחשת כל הזמן, וניתן לגלותה בחשיבה מדיטיבית, ברפלקציה, בהתבוננות על תהליכי החשיבה והקליטה שלי. החוקר במחקר מדעי מודרני עסוק בניסיון להבין את העולם, אשר מתגלה לו כל פעם מחדש, כמו לתינוק שאינו "מבין" את שהוא רואה. עליו לסמוך על החושים שלו, ומתוך רשמי החושים ומתוך ידיעותיו – להביא ראיות להסבריו, לתהליכי החשיבה שלו אודות התופעה שהוא פוגש. כך יש גם להתייחס לכל ידע אחר, כולל ידע המוצג על ידי שטיינר כתורה סדורה הקרויה אנתרופוסופיה. יש לגלות מחדש, לחקור באמת את הדברים הנצרכים בחווייתנו, ולהביא להם סימוכין וראיות מתוך החיים. תחושת ה"אהה!" המתעוררת בנו

5 Wagemann Johannes (2019). Herbert Witzmann's Path to the Philosophical Sources of Anthroposophy. *RoSE – Research on Steiner Education* Vol.10 No.2 2019. ISSN 1891-6511 (online).